

Żyromski, Stanisław

Z badań nad ruchem naturalnym ludności województwa olsztyńskiego w latach 1945-1969

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 327-345

1971

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z BADAŃ NAD RUCHEM NATURALNYM LUDNOŚCI WOJEWÓDZTWA OLSZTYŃSKIEGO W LATACH 1945—1969

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie charakterystyki rozwoju jednego z elementów ruchu naturalnego ludności w województwie olsztyńskim — małżeństwa. Charakterystykę tego zjawiska oparto o sprawozdawczość i statystykę ruchu ludności w województwie olsztyńskim w latach 1945—1969, przy czym brakujące informacje z tego zakresu zwłaszcza z lat 1945—1947 uzupełniam własnymi szacunkami.

Istnieją dwa źródła informacji statystycznej o małżeństwach. Pierwszym jest sprawozdawczość urzędów stanu cywilnego, drugim — spisy ludności z lat 1950 i 1960. Sprawozdawczość statystyczna urzędów stanu cywilnego informuje o liczbie i strukturze nowych związków małżeńskich w pewnych okresach. Natomiast spisy ludności umożliwiają ustalenie stanu faktycznego (liczbę i strukturę) w ściśle określonym momencie. W trakcie spisywania ogółu ludności można się było spotkać z małżeństwami formalnymi faktycznie nie istniejącymi oraz z małżeństwami nieformalnymi¹.

Drugą część opracowania poświęcono tematyce rozwodów. Usankcjonowaniem stanu faktycznie nie istniejącego małżeństwa jest rozwód. Proces ten w całym kraju przybiera na sile. Również na terenie Warmii i Mazur liczba rozwodów zwiększa się z roku na rok. Fakt rozwodu jest zjawiskiem przeciwnym w stosunku do małżeństw nowych, a tym samym zmniejsza on liczbę istniejących związków małżeńskich i nie sprzyja realizacji podstawowych funkcji jakie powinny spełniać małżeństwa.

C z ę ś ć I.

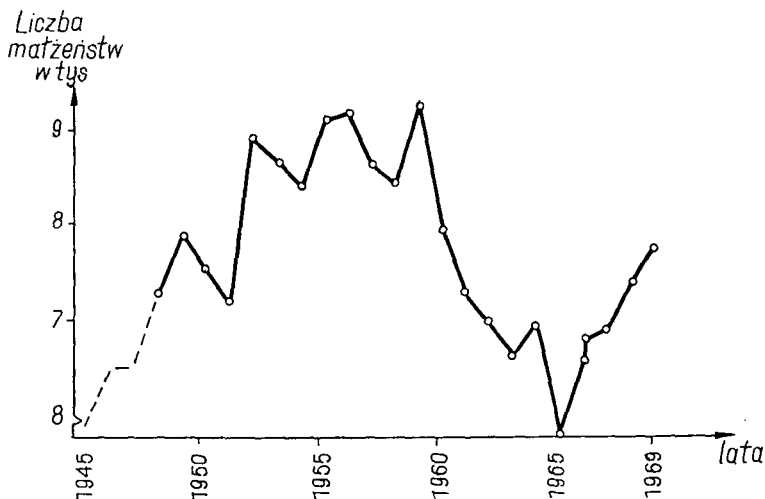
MAŁŻEŃSTWA W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM W LATACH 1945—1969

1. LICZEBNOŚCI NOWYCH ZWIĄZKÓW MAŁŻEŃSKICH

W latach 1948—1969 zarejestrowano w urzędach stanu cywilnego Warmii i Mazur 170,5 tys. małżeństw. Jeśli chodzi o lata 1945—1947, to wydaje się, że liczba zawartych nowych związków małżeńskich nie mogła być wyższa od 18 tys., z czego na rok 1945 przypadłoby około 5 tys. małżeństw, a w następnych kolejnych dwu latach maksymalnie po 6,5 tys.² Razem więc w latach 1945—1969 zawarto 188,5 tys.

¹ Szersze omówienie tego zagadnienia podaje Z. S m o l i ń s k i, *Małżeństwa w latach 1960—1965*, Studia i Prace Statystyczne, 1967, nr 5, ss. 9—11; R. Z a s ę p a, Z. S m o l i ń s k i, *Małżeństwa w Polsce 1950—1959*, Statystyka Polski, 1962, z. 63, s. 3.

² Szacunek ten jest zbliżony z danymi przedstawionymi przez Z. S m o l i ń s k i e g o, op. cit., tab. 5, ss. 44—45.

Krzywa liczebności małżeństw w województwie olsztyńskim w latach 1945—1969

małżeństw, z tego w latach 1945—1949 33 107, w latach 1950—1954 40 686, w latach 1955—1959 44 493, w latach 1960—1964 35 686, w latach 1965—1969 34 562³.

Chronologicznie, w pięcioletnich okresach liczba zawartych małżeństw w województwie olsztyńskim wzrastała od 33,1 tys. (1945—1949) do 40,7 tys. (1950—1954) i osiągnęła maksimum w drugiej połowie lat pięćdziesiątych (44,5 tys.). Lata sześćdziesiąte znamionował wyraźny spadek liczby zawartych małżeństw. W latach 1960—1964 zawarto ich nieco więcej aniżeli w pierwszym powojennym pięcioletniu, tzn. 35,7 tys. Następne pięcioletcie przyniosło dalsze ich obniżenie. W latach 1965—1969 zmniejszyła się liczba nowych małżeństw o 0,5 tys. w stosunku do lat 1945—1949.

Szczegółowy przebieg krzywej liczb zawartych małżeństw w poszczególnych latach (1945—1969) przedstawiony został na histogramie nr 1.

Wskazuje on, że po pierwszych latach tendencji wzrostowej (do 1949 r.) i przejściowym spadku ich liczebności w latach 1950—1951, nastąpił nagły wzrost, który trwał przez okres siedmiu lat (1952—1958). Fala „wyżu matrymonialnego” osiągnęła swoje maksimum w 1959 roku, po którym wystąpił kolejny spadek liczby zawieranych małżeństw w latach 1960—1965. „Kryzys” w tym względzie osiąga depresję w 1965 r., po czym ostatnie pięcioletcie charakteryzuje się ponownym wzrostem.

Jeżeli weźmie się pod uwagę, że w latach 1958—1959 wystąpiło zjawisko porządkowania spraw zgodności między stanem faktycznym i prawnym związków małżeńskich uprzednio zawartych, to przejściowy wzrost liczby małżeństw zawartych w 1959 r. należy tłumaczyć dopełnieniem formalności prawnych w myśl ustawy

³ Rocznik Demograficzny 1945—1966, Warszawa 1968, s. 206; Rocznik Demograficzny 1967—1968, Warszawa 1969, s. 109; Rocznik Statystyczny Województwa Olsztyńskiego 1970, s. 73; obliczenia własne.

z 2 grudnia 1958 r. o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego⁴. Wycho-
dząc z takiego założenia, należałoby pewien odsetek małżeństw zawartych w 1959 r.
przesunąć na poprzednie lata, co w konsekwencji podniosłoby liczebności nowych
związków małżeńskich przed 1959 r. i obniżyłoby liczbę małżeństw w tym roku⁵.

Cały dwudziestopięcioletni okres powojenny można podzielić umownie na nastę-
pujące podokresy, które wyróżniają się z punktu widzenia liczebności zawieranych
związków małżeńskich w województwie olsztyńskim:

1 podokres (1945—1951) charakteryzował się powolnym narastaniem liczby no-
wych związków małżeńskich w poszczególnych latach i kończył się spadkiem ich
liczebności w latach 1950—1951;

2 podokres (1952—1957) cechował „wyż” lub inaczej „boom” matrymonialny;

3 podokres (1958—1967) wyróżniał się tendencjami silnego obniżania się liczby
małżeństw, można go określić latami „niżu matrymonialnego”;

4 podokres (1968—1969) charakteryzował się ponownym narastaniem zjawiska
nowych związków małżeńskich.

Tak więc, po około 6 latach „chudych” obserwuje się kolejny okres lat „tłu-
stych” pod względem liczby zawieranych małżeństw, wreszcie cykl ten powtarza się
obecnie.

Większość osób, które wchodzi w związki małżeńskie, nie przekracza 25 lat
życia, a więc w pierwszych latach swej pełnoletności. Krzywą liczebności zawiera-
nianych małżeństw na terenie Warmii i Mazur można wyjaśnić następująco. W pier-
wszym podokresie wzrost małżeństw podyktowany był możliwościami realizacji oso-
bistych planów życiowych, które odkładano w wielu wypadkach na okres powojenny.
Lata 1945—1947 cechowała powolna stabilizacja życia społecznego, potęgujące się
w swych rozmiarach, natężeniu i kierunkach, procesy imigracyjne nie sprzyjały wzro-
stowi liczby małżeństw i stanowiły po latach wojny do pewnego stopnia hamulec.
Ustanie ruchów wędrowkowych ludności, powrót gospodarki narodowej oraz życia
społecznego do warunków pokojowych pozwoliły na systematyczny wzrost liczby
zawieranych małżeństw. Podłoża przejściowego spadku liczebności małżeństw (1950—
1951), jak się wydaje, należy szukać w małej liczebności kandydatów do stanu mał-
żeńskiego w wyniku niewielkiej liczebności urodzeń okresu kryzysu z przełomu lat
dwudziestych i trzydziestych oraz w przetrzebieniu roczników w latach wojny,
szczególnie wśród mężczyzn.

Okres pierwszego „wyżu matrymonialnego” (lata 1952—1957) odpowiadał mocnym
liczebnie urodzeniom z okresu po zakończeniu kryzysu w pierwszych latach trzydzie-
stych do wybuchu II wojny światowej. Dodatkową przesłanką natury ekonomicznej
było skierowanie strumienia inwestycji na industrializację kraju, co pociągnęło za
sobą możliwość ekonomicznego usamodzielnienia się kandydatów do stanu małżeń-
skiego.

Fala „niżu małżeńskiego”, która objęła lata 1958—1967, odpowiadała rocznikom
dzieci zrodzonych w latach II wojny światowej i pierwszych latach powojennych.
Były to roczniki „chudych” urodzeń, potwierdzających reguły demograficznych
praw wojny⁶. Obok tego, przyczyny spadku liczby zawieranych małżeństw należy
dopatrywać się w dążeniu młodzieży do stabilizacji ekonomicznej przed zawarciem
małżeństwa⁷.

⁴ Dziennik Urzędowy PRL, 1958, nr 72, poz. 358.

⁵ Szczegółowo problem ten omówili R. Z a s e p a, Z. S m o l i ń s k i, op. cit.,
ss. 12—13.

⁶ E. R o s s e t, *Demograficzne prawa wojny*, Łódź 1932, ss. 32—33.

⁷ Por. H. B o g a c k a, *Statystyka ludności. Małżeństwa, urodzenia, zgony 1961—
1964*, Statystyka Polski, 1965, z. 113, s. VIII.

Wreszcie ponowny wzrost liczby małżeństw odpowiada pierwszej fali silnych liczebnie urodzeń z przełomu lat czterdziestych i pięćdziesiątych. Są to pierwsze lata wyżu demograficznego, który obok pierwszego „boomu matrymonialnego” przyniósł „boom dziecięcy”. Pierwsze roczniki urodzeń wyżu dziecięcego rozpoczęły wchodzić w wiek matrymonialny, kolejne roczniki bardziej liczebne będą w najbliższych latach wchodzić w ten wiek i tym samym, należy przypuszczać, że najbliższe lata będą okresem ponownego „wyżu matrymonialnego”.

2. LICZEBNOŚCI MAŁŻEŃSTW WEDŁUG MIEJSCA ZAMIESZKANIA

Charakterystykę niniejszą rozszerzymy o przegląd liczebności małżeństw według miejsca zamieszkania, tzn. w miastach i na wsi.

W powojennym dwudziestopięcioletnim okresie liczba małżeństw na terenie wsi była o 61,0% wyższa w porównaniu z miastami i wynosiła 116,1 tys. Zarówno w miastach, jak i na wsi, chronologicznie w okresach pięcioletnich, liczby małżeństw wzrastały do drugiej połowy lat pięćdziesiątych. Na ten okres przypadła największa liczba zawieranych małżeństw: w miastach 16,3 tys., na wsi 28,2 tys. Po tym maksimum, przypadającym na lata 1955—1959, liczby małżeństw zmniejszały się. W miastach w latach 1960—1964 zawarto 14,1 tys. nowych małżeństw, na wsi blisko 50% więcej (21,6 tys.). W ostatnim pięcioletniu (1965—1969) w miastach zawarto 13,9 tys., na wsi 20,6 tys. nowych małżeństw.

TABELA 1

*Małżeństwa w województwie olsztyńskim według miejsc zamieszkania
w latach 1945—1969*

Miejsce zamieszkania	Ogółem	Lata				
		1945-1949	1950-1954	1955-1959	1960-1964	1965-1969
Wieś	72 473	12 311 ^a	15 799	16 325	14 108	13 940
Miasta i osiedla	116 051	20 796 ^a	24 887	28 168	21 578	20 622

a w tym szacunkowo w latach 1945—1947: w miastach — 7 tys., na wsi — 11 tys.

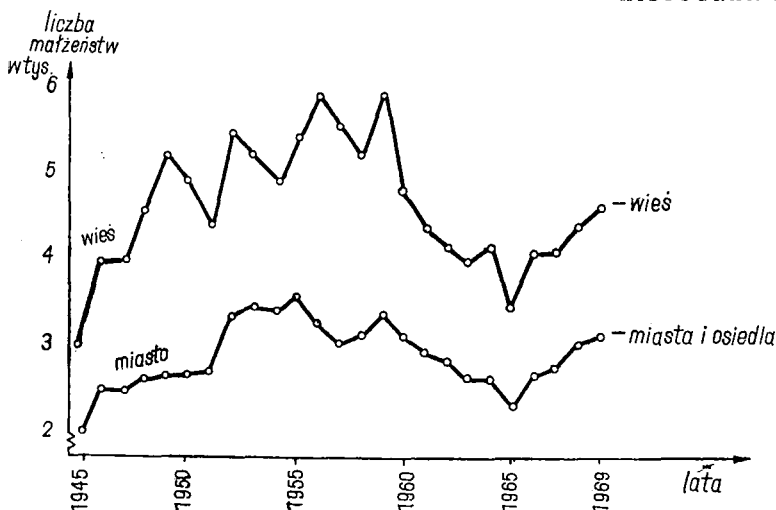
ŹRÓDŁO: Rocznik Demograficzny 1945—1966, Warszawa 1968, ss. 214, 223; Rocznik Demograficzny 1967—1968, Warszawa 1969, ss. 110, 111; Rocznik Statystyczny Województwa Olsztyńskiego, Olsztyn 1970, s. 73; obliczenia własne.

Krzywą małżeństw zawartych w miastach i na wsi w okresie lat 1945—1969 przedstawiam na histogramie nr 2.

W miastach zarys krzywej liczebności nowych małżeństw wskazuje, że do 1951 r. liczba ich utrzymywała się na średnim poziomie 2,5 tys. rocznie. Na lata 1952—1955 przypadł „wyż matrymonialny”, po czym nastąpił systematyczny, powolny spadek liczby zawieranych małżeństw, który trwał do 1965 r. W roku tym zawarto 2,3 tys. nowych małżeństw w miastach, co oznacza zmniejszenie się w porównaniu z rokiem 1955 (maksimum) o 37%. Kolejny wzrost liczby zawieranych związków małżeńskich wystąpił w drugiej połowie lat sześćdziesiątych. W latach 1966 i 1967 zawarto 2,7 tys. małżeństw, w 1968 r. liczba małżeństw wrosła do 3,0 tys., a w 1969 r. do 3,1 tys.

Na wsi szybko wzrastała liczba zawieranych małżeństw do 1949 r., który jest początkowym rokiem „wyżu matrymonialnego” wśród ludności wsi. Okres ten zamyka rok 1959, przy czym jest znamienne, że cały ten jedenastoletni okres dzieli się na cykle powtarzające się regularnie co trzy lata. Po osiągnięciu wysokiego poziomu liczby nowych małżeństw w 1949 r. (5,2 tys.), w następnych dwu latach liczba nowych

HISTOGRAM 2

Krzywe liczebności małżeństw województwa olsztyńskiego według miejsc zamieszkania w latach 1945—1969

małżeństw zmniejszyła się do 4,8 tys. w 1950 roku i do 4,4 tys. w 1951 roku. Nowy cykl zaczął się w 1952 r. Liczba nowych małżeństw była wyższa od zawartych w roku rozpoczynającym pierwszy cykl i wynosiła 5,5 tys., w 1953 r. zmniejszyła się ona do 5,2 tys. i osiągnęła w 1954 r. 5,0 tys. Wydaje się, że interesujące zjawisko cykliczności można wiązać z ruchem migracyjnym ludności w dobie industrializacji naszego kraju. Odływ ludności młodej do miast powodował obniżanie się liczby potencjalnych kandydatów do stanu małżeńskiego na wsi, co przejawiało się niższymi liczbami nowych małżeństw. Jednocześnie w stosunkowo niedługim czasie migranci ze wsi organizowali sobie właściwe warunki ekonomiczne w miastach, po czym wstępowali w związki małżeńskie biorąc za współmałżonka partnera ze wsi. Jest to hipoteza, która wymaga szerszych badań i weryfikacji.

W latach 1960—1965 widać było silne obniżanie się liczby nowych małżeństw. W 1965 zawarto ich 3,4 tys., czyli o 42% mniej w porównaniu do lat 1956 i 1959, na które to lata przypadło maksimum zawartych nowych małżeństw na wsi. W 1966 r. liczba zawartych małżeństw wzrosła do 4,1 tys., w następnym roku była wyższa o 0,2 tys., a w 1969 r. wynosiła 4,6 tys.

Interpretacja kształtu krzywej liczebności zawartych związków małżeńskich w mieście i na wsi w dwudziestopięciolecie jest zbliżona z przedstawionymi wyżej uwagami dotyczącymi ogólnej zbiorowości. Należy tu podkreślić różnice w przebiegu zjawiska w miastach i na wsi.

W świetle przytoczonych poprzednio uwag, wydaje się godne podkreślenia, że okres „wyżu matrymonialnego” na terenie wsi rozpoczął się o 3 lata wcześniej w porównaniu z miastami i trwał blisko trzykrotnie dłużej aniżeli w miastach (11 lat). „Niż małżeński” w miastach trwał dłużej aniżeli na wsi i skończył się równolegle

w obu środowiskach w 1967 r., po którym liczby nowych związków małżeńskich z każdym rokiem wzrastały. Minimum nowych związków małżeńskich przypadało na rok 1965, przy czym w ogólnej zbiorowości było ono niższe od maksimum o 36,3⁰/₀; w miastach o 36,1⁰/₀, a na wsi o 42,4⁰/₀.

Jak już zaznaczono, w latach 1945—1969 na terenie województwa zawarło związek małżeński 377,1 tys. osób, co stanowi 38,3⁰/₀ ogółu ludności województwa w końcu 1969 r. W przeciwieństwie do kraju, gdzie od 1960 r. liczby zawartych małżeństw w miastach rokrocznie były wyższe aniżeli na wsi, na Warmii i Mazurach liczebności małżeństw na wsi przeważały nad miejskimi.

3. NATĘŻENIE ZAWIERANYCH MAŁŻEŃSTW

Kształtowanie się poziomu stopy małżeństw (współczynnika małżeństw na 1000 ludności) przedstawiam w histogramie nr 3.

Ogólny współczynnik małżeństw zawartych w latach 1948—1969 w województwie olsztyńskim wskazuje, że „wyż matrymonialny” obejmował lata 1948—1956. W latach 1957—1965 ogólna stopa małżeństw obniżała się z wyjątkiem roku 1959. Natomiast od 1966 r. współczynniki ponownie wzrastały.

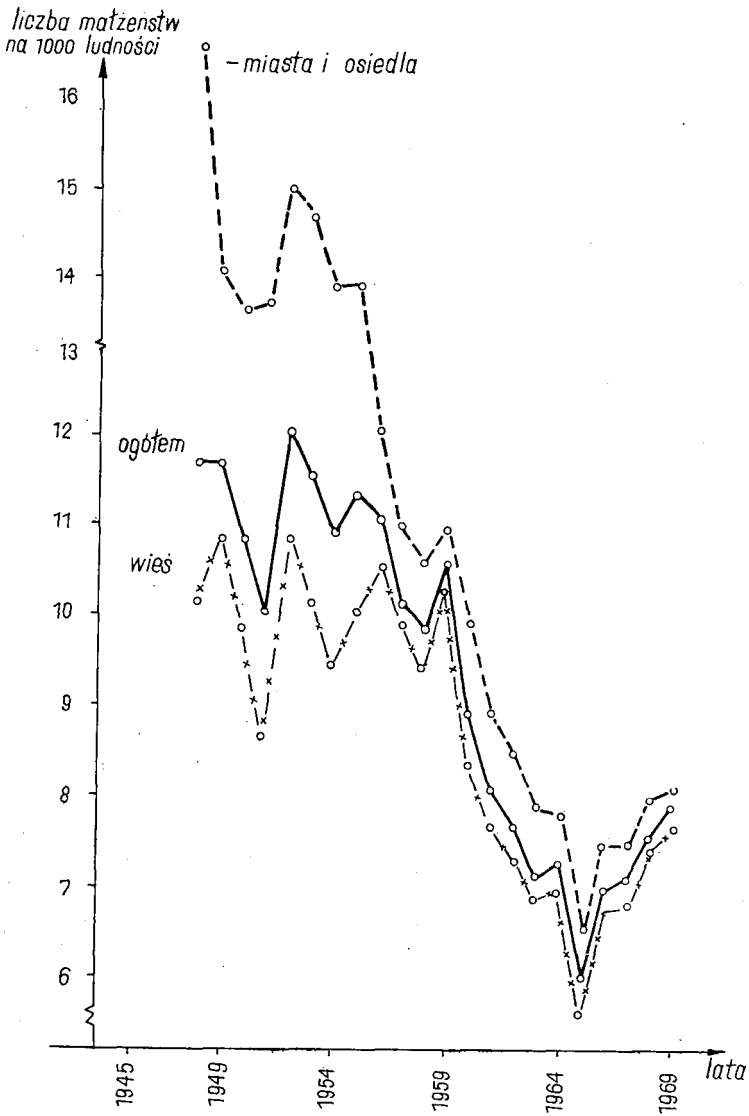
W miastach częstotliwość małżeństw, wyrażona poziomem ich współczynnika, rysuje analogiczny kształt krzywej, odpowiadający ogólnej częstotliwości małżeństw. Natomiast na wsi wartości współczynnika ma przebieg nieco inny, co wynika z tego, że wysoki poziom stopy małżeństw utrzymywał się do 1959 r., następny rok był początkiem okresu silnego spadku stopy małżeństw, który trwał do 1965 r. Wreszcie od 1966 r. obserwuje się ponowny wzrost stopy małżeństw.

W związku ze zróżnicowaniem przebiegu krzywej stopy małżeństw według miejsc zamieszkania nasuwa się kilka uwag. Przez cały badany okres stopa małżeństwa wśród ludności miejskiej była wyższa w porównaniu do współczynników wiejskich. Różnica ta była bardzo znaczna w 1956 r., co odpowiada okresowi „wyżu matrymonialnego”. Wskazuje to, że „wyż” w większym stopniu był konsekwencją wyższej częstotliwości zawieranych małżeństw w miastach aniżeli na wsi. Przypomnijmy, że był to okres industrializacji kraju i masowego odpływu ludności ze wsi do miast. Z tego względu należy przypuszczać, że poważny udział w kształtowaniu się wysokiego poziomu współczynnika małżeństw w miastach miała ludność wiejska — imigranci ze wsi do miast, którzy po przybyciu na nowe miejsce zamieszkania w szybkim czasie usamodzielniali się ekonomicznie, co dawało im możliwość założenia rodziny. Różnica pomiędzy współczynnikami małżeństw miejskich i wiejskich kształtowała się w granicach od 62,7⁰/₀ w 1948 r. do 14,1⁰/₀ w 1956 r. na korzyść miast.

W latach 1957—1969 zróżnicowanie wartości współczynników małżeństw miejskich i wiejskich było mniejsze w porównaniu z okresem poprzednim i systematycznie malało. Rozpiętość wartości współczynników wahała się w tym okresie od 19,3⁰/₀ w 1960 r. do 5,2⁰/₀ w 1969 r. Maksymalne wartości zmniejszyły się ponad trzykrotnie, a minimalne prawie trzykrotnie. Niwelowanie się różnic między poziomem współczynników małżeństw w miastach i na wsi wynika między innymi z faktu zmniejszenia się rozmiarów emigracji ludności młodej ze wsi do miast oraz z upodabniania się struktury wieku ludności miejskiej i wiejskiej, szczególnie roczników młodych w wieku matrymonialnym⁸.

Przejęciowy wzrost współczynnika małżeństw w 1959 r., jak już wskazywano, był

⁸ Np. w województwie ze wsi do miast emigrowało w latach 1950—1960 34,7⁰/₀ panien i kawalerów (por. M. L a t u c h, *Migracje wewnętrzne w Polsce na tle industrializacji (1950—1960)*, Warszawa 1970, ss. 173—175.

Natężenie małżeństw zawartych w województwie olsztyńskim w latach 1948—1969

wynikiem realizacji ustawy z 2 grudnia 1958 r. o zmianie przepisów prawa o aktach stanu cywilnego. W tym roku współczynnik małżeństw wzrósł w porównaniu z poprzednim rokiem o 0,4 punkta w miastach, a na wsi o 1 punkt, tzn. dwa i pół razy więcej aniżeli miejski. W liczbach bezwzględnych liczba nowych małżeństw wzrosła odpowiednio o 246 i 640. Zjawisko to potwierdza, że zasadnicze rozbieżności w kwestii zachowania zgodności między zarwarcia małżeństwa kościelnego a zarejestrowaniem w urzędzie stanu cywilnego występowały wśród ludności wiejskiej. Najczęściej wśród społeczeństwa wiejskiego występowała w owym okresie nieznanomość lub lekceważenie przepisów prawa⁹.

Minimalne współczynniki małżeństw w 1965 r. wskazują nieznacznie na wyższy spadek poziomu stopy małżeństw na wsi, aniżeli w mieście w stosunku do roku poprzedniego. Współczynnik małżeństw w mieście obniżył się o 1,2 punkta, a na wsi o 1,3 punkta. Obniżenie się stopy małżeństw średnio o 21,7% w 1965 r. było konsekwencją wejścia w życie z dniem 1 stycznia 1965 r. przepisów normujących dolną granicę wieku uprawniającą zarwarcie związku małżeńskiego. Nieznaczny wzrost stopy małżeństw w 1964 r. wynikał z przyspieszenia decyzji o zarwarcu związku małżeńskiego przez część osób, które po wejściu w życie nowych przepisów musiałyby odłożyć plany małżeństwa na następne lata.

Ekstremalne wartości współczynników małżeństw wskazują wyższe zróżnicowanie w miastach aniżeli na wsi. Maksymalny współczynnik w miastach widać w 1948 r. — 16,6% a na wsi w 1952 r. — 10,8%, minimalne współczynniki przypadły na rok 1965; w miastach był on mniejszy o 151,5%, na wsi o 90,0%. Oznacza to, że minimalny współczynnik miejski był dwa i pół raza niższy od maksymalnego i na wsi blisko dwukrotnie.

Bardzo wysokie współczynniki małżeństw w pierwszych latach odpowiadają młodej strukturze ludności miejskiej według wieku, która poza czynnikami natury kompensacji powojennej, sprzyjała powstawaniu nowych związków małżeńskich.

Na terenie wiejskim, jak już wyżej zaznaczono, obserwuje się ponownie pewną cykliczność poziomu stopy małżeństw.

4. TERYTORIALNE ZRÓŻNICOWANIE STOPY MAŁŻEŃSTW

Przeгляд małżeństw według powiatów podany został w tabeli 2, w której wykorzystano współczynniki małżeństw (ogólne, miejskie i wiejskie). Współczynniki małżeństw prezentowane są w czterech okresach, a mianowicie: w latach 1950/1951, 1958/1959, 1963/1964 i 1968/1969.

Rozpiętość pomiędzy maksymalnymi i minimalnymi współczynniki — zarówno ogólnymi, miejskimi jak i wiejskimi — w przedstawionym okresie systematycznie malała. Wśród ogólnych współczynników, w latach 1950—1951, maksymalny wynosił 16,8% (miasto Olsztyn), a minimalny 8,6% (pow. mrągowski i olsztyński); różnica wynosiła 8,2 punkta. W latach 1958—1959 rozpiętość pomiędzy maksymalnym współczynnikiem — 12,8% (miasto Olsztyn) i minimalnym — 8,1% (pow. działdowski i nowomiejski) zmniejszyła się do 4,7 punkta. W latach 1963—1964 maksymalny współczynnik wynosił 9,1% (miasto Olsztyn) i minimalny — 6,3% (pow. działdowski), różniły się one między sobą tylko 2,8 punktami. Wreszcie w latach 1968—1969 różnica ta wynosiła zaledwie 1,9 punkta (maksymalny współczynnik — 8,5% w pow. ostródzkim i minimalny — 6,6% w pow. pastęckim). Podobnie zmniejszała się rozpiętość pomiędzy skrajnymi wartościami współczynników małżeństw miejskich i wiejskich. W miastach przedstawiała się ona w odpowiednich okresach następująco: 10,3; 5,3; 4,5 punkta, a na wsi 5,4; 3,7; 2,3 punkta.

⁹ R. Z a s e p a, Z. S m o l i Ń s k i, op. cit., ss. 3—4.

Poprzednio wskazano, że wysoki poziom stopy małżeństw na początku lat pięćdziesiątych odpowiadał młodej strukturze wieku ludności, silnie obsadzonym rocznikom w wieku matrymonialnym. W miarę upływu czasu wraz ze zmianami strukturalnymi wieku ludności obniżała się stopa małżeństw. Stopa małżeństw w przekroju terytorialnym była zróżnicowana podobnie jak struktura wieku ludności oraz ewoluowała w poszczególnych powiatach w kierunku mniejszego zróżnicowania, analogicznie jak struktura wieku ludności.

TABELA 2

Liczba małżeństw na 1000 ludności według powiatów

Powiat	Ogółem				Młasta i osiedla			Wieś		
	1950 1951	1958 1959	1963 1964	1968 1969	1950 1951	1958 1959	1963 1964	1950 1951	1958 1959	1963 1964
Woj. olsztyńskie ogółem	10,7	10,2	7,3	7,8	13,7	10,8	7,8	9,4	9,9	6,9
Bartoszycki	13,7	10,6	7,5	7,6	17,2	10,4	7,6	12,2	10,8	7,4
Biskupiecki	8,8	9,7	6,8	7,6	11,1	8,5	6,8	7,9	10,3	6,8
Braniewski	11,1	11,3	7,4	7,7	17,1	10,7	8,2	8,3	11,7	6,8
Działdowski	9,2	8,1	6,3	7,6	8,9	7,5	6,0	9,3	8,3	6,5
Giżycki	8,8	9,6	7,4	7,6	12,7	10,6	8,0	6,8	9,0	7,0
Ĺaweckie ^a	11,7	11,4	—	—	10,6	12,9	—	11,9	9,9	—
Ĺawski	9,8	8,8	6,6	8,1	11,6	8,9	6,9	9,0	8,7	6,6
Kętrzyński	11,5	10,8	7,1	7,3	14,7	10,8	7,1	10,1	10,9	7,1
Lidzbarski	10,7	10,5	7,5	7,7	13,4	10,5	7,2	9,6	10,4	7,6
Morański	11,3	9,9	6,4	7,6	15,8	10,3	7,6	10,6	9,8	6,2
Mraowski	8,6	11,2	7,4	7,7	11,8	11,9	8,1	7,5	10,8	7,1
Nidzicki	10,2	10,0	6,6	7,5	9,7	9,9	7,3	10,4	10,1	6,2
Nowomiejski	9,2	8,1	6,4	7,5	6,9	8,5	7,0	9,8	8,0	6,2
Olsztyn miasto	16,8	12,8	9,1	8,3	16,8	12,8	9,1	—	—	—
Olsztyński	8,6	10,8	8,0	7,2	12,7	8,6	4,6	8,2	11,1	8,4
Ostródzki	10,8	10,3	7,4	8,5	11,7	10,8	8,0	10,3	10,8	7,0
Pasłęcki	10,7	9,9	6,4	6,6	11,8	10,4	7,6	10,5	9,8	6,1
Piski	11,3	10,7	7,8	7,5	15,1	11,2	8,3	9,6	10,4	7,4
Szczyeński	11,0	9,7	6,9	8,3	16,0	10,2	7,7	9,7	9,5	6,6
Węgorzewski	10,6	10,1	7,6	6,8	16,8	11,3	7,4	9,5	9,8	7,7

^a Od dnia 31 XII 1961 r. włączono do powiatu bartoszyckiego.

ŹRÓDEŁO: Z. S m o l i ŋ s k i, *Małżeństwa w latach 1960—1965*, Studia i Prace Statystyczne 1967, nr 5, ss. 105, 106, 116, 117, 126; Rocznik Statystyczny Województwa Olsztyńskiego 1970, Olsztyn 1970, ss. 74—77; obliczenia własne.

Ogólną wysoką stopą małżeństw w latach 1950—1951 wyróżniały się powiaty: bartoszycki, braniewski, Ĺaweckie, kętrzyński, morański, piski, szczyeński, i miasto Olsztyn. Natomiast niską stopę małżeństw odnotować należy w powiatach: biskupieckim, działdowskim, giżyckim, mraowskim, nowomiejskim i olsztyńskim. Wśród ludności miejskiej wysoka stopa małżeństw cechowała powiaty: bartoszycki, braniewski, kętrzyński, morański, piski, szczyeński, węgorzewski i miasto Olsztyn, a ni-

ska: działdowski, nidzicki i iławski. Na wsi wysoką stopę małżeństw miały powiaty: bartoszycki, iławski, natomiast niska: iławski i nidzicki.

Powyższe dane nasuwają wnioski, że w powiatach zasiedlonych przez ludność napływową (przesiedleńców z ziem dawnych i repatriantów) notowano wysoką stopę małżeństw, natomiast niską w powiatach o dużym odsetku ludności autochtonicznej, bądź w powiatach, które należały do ziem dawnych (działdowski i nowomiejski).

W latach 1958—1959 wysoka ogólna stopa małżeństw przypadała w powiatach: bartoszyckim, braniewskim, iławeckim, mrągowskim i w mieście Olsztynie, niska zaś w działdowskim i nowomiejskim. W miastach wysoką stopę małżeństw miały następujące powiaty: mrągowski, miasto Olsztyn, piski i wegorzewski, natomiast niska: biskupiecki, działdowski, iławski, nowomiejski i olsztyński. We wsiach do pierwszej grupy odpowiednio zaliczyć trzeba działdowski i olsztyński, natomiast do drugiej giżycki i miasto Olsztyn.

Podobnie jak na początku lat pięćdziesiątych niską stopą małżeństw wyróżniały się powiaty autochtoniczne i przyłączone do województwa olsztyńskiego z ziem dawnych.

W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych (1963—1964) wysoką stopę małżeństw miały powiat olsztyński i miasto Olsztyn, natomiast niską: działdowski, iławski, morąski, nidzicki, nowomiejski i pasłęcki. Wysoka stopa małżeństw wyróżniała powiaty: braniewski, giżycki, mrągowski, miasto Olsztyn i piski, zaś niska: działdowski i olsztyński. We wsiach wysoka stopa małżeństw charakteryzowała powiat olsztyński, natomiast niska: morąski, nidzicki, nowomiejski i pasłęcki.

Również w tym wypadku niskie wartości współczynników małżeństw istnieją w powiatach ziem dawnych, wysokie zaś w tych powiatach, na których terenie powstawały nowe zakłady produkcyjne. Wydaje się to potwierdzać, że o ile w latach pięćdziesiątych silnie oddziaływała struktura płci i wieku na zróżnicowanie poziomu stopy małżeństw, o tyle w latach sześćdziesiątych ten czynnik demograficzny ustąpił na korzyść czynnika ekonomicznego.

W końcu lat sześćdziesiątych brak wyraźnego zróżnicowania strukturalnego płci i wieku ludności, przesunięcie w górę dolnej granicy wieku małżeńskiego, wreszcie szczupłość roczników w wieku matrymonialnym, wszystko to spowodowało, że nie występują już istotne różnice w poziomie stopy małżeństw w przekroju terytorialnym, natomiast wartości współczynników były w dalszym ciągu niskie w porównaniu do lat pięćdziesiątych.

5. WIEK NOWOŻEŃCÓW

Charakterystykę nowożeńców według wieku i płci przedstawiam na podstawie współczynników na 1000 osób w wieku 15 i więcej lat, pozostających i nie pozostających w związkach małżeńskich oraz w stanie wolnym (tabele 3 i 4) w układzie ogółem, dla miast oraz wsi.

Wśród mężczyzn maksimum częstości nowożeńców w grupie pozostających i nie pozostających w związkach małżeńskich przypadało na początku lat pięćdziesiątych na wiek 25—29 lat. W początku lat sześćdziesiątych na wiek 20—24 lata. Analogiczne zmiany nastąpiły w podziale na miasto i wieś. W porównaniu z ogólnokrajowymi danymi zmiany te kształtowały się inaczej tylko w miastach. Maksimum ogólnokrajowe w obu okresach przypadało w miastach na grupę wieku 20—24 lata, natomiast w województwie na początku lat pięćdziesiątych przypadało na wiek 25—29 lat.

Wśród kobiet zarówno w latach 1950—1951, jak i w latach 1960—1961, maksimum przypadało na grupę wieku 20—24 lata. Zarówno ogółem, jak i według miejsca zamieszkania było podobne do sytuacji ogólnokrajowej.

TABELA 3

Częstości nowożeńców przypadających na 1000 osób pozostających i nie pozostających w związkach małżeńskich w latach 1950—1951 i 1960—1961

Miejsce zamieszkania	Ogółem	Grupy wieku (lata)									
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-59	60 i w.	
Mężczyźni											
Województwo	{ 1950/1	33,4	9,3	81,4	85,2	41,3	21,7	12,8	7,6	4,8	2,2
	{ 1960/1	28,6	15,1	89,7	54,4	19,9	9,8	6,5	5,5	5,0	4,1
Miasta	{ 1950/1	41,8	8,4	94,2	99,5	44,5	24,6	15,4	10,0	7,7	3,8
	{ 1960/1	30,1	13,3	89,3	56,3	20,7	9,1	7,5	7,0	6,3	5,6
Wieś	{ 1950/1	29,8	9,6	75,8	77,2	39,5	20,2	11,7	6,7	3,7	1,6
	{ 1960/1	27,7	16,3	90,0	53,1	19,3	10,3	5,8	4,7	4,3	3,4
Kobiety											
Województwo	{ 1950/1	29,8	45,8	94,0	46,2	21,3	9,6	4,7	2,7	1,2	0,2
	{ 1960/1	26,9	72,2	94,4	29,4	13,0	8,2	6,1	4,7	2,3	0,7
Miasta	{ 1950/1	35,9	51,8	107,1	48,8	24,3	12,9	6,9	4,5	2,3	0,5
	{ 1960/1	27,7	63,2	99,9	29,1	12,7	7,8	6,6	5,3	3,0	1,0
Wieś	{ 1950/1	26,8	43,2	87,3	44,8	19,7	8,2	3,7	2,0	0,8	0,1
	{ 1960/1	26,3	78,1	90,8	29,5	13,2	8,4	5,8	4,3	1,9	0,5

ZRÓDŁO: Z. Smoliński, *Małżeństwa w latach 1960—1965*, Studia i Prace Statystyczne, 1967, nr 5, tab. 3 (39), ss. 136—141.

Informacje dotyczące osób w stanie wolnym wskazują, że najwyższa częstość nowożeńców wśród mężczyzn przypadała na wiek 30—34 lata, natomiast u kobiet w wieku 20—24 lata. W miastach maksimum wśród mężczyzn w omawianym okresie przesunęło się z wieku 25—29 lat na wiek 30—34 lata. Wśród ludności wsi przesunięcie maksimum nastąpiło z grupy wieku 30—34 lata do grupy 35—39 lat. Natomiast wśród kobiet zarówno w miastach, jak i na wsi zmiany nie wystąpiły.

W tym samym okresie w kraju zaszły interesujące zmiany. Oto wśród ogółu mężczyzn wiek maksimum częstości nowożeńców obniżył się z 30—34 lat do 25—29 lat, w miastach pozostał ten sam (30—34 lata), a na wsi podniósł się z 25—29 lat do 30—34 lat. Natomiast wśród ogółu kobiet, mieszkających w miastach i na wsi, wiek maksimum nowożeńców przypadał bez zmian na 20—24 lata.

Nasuują się dwie istotne uwagi: po pierwsze — częstość nowożeńców wśród mężczyzn przesunęła się o pięć lat; w mieście do grupy wieku 30—34 lata i na wsi do grupy wieku 35—39 lat; po drugie — zmiany w częstości nowożeńców występujące w okresie omawianych 10 lat były konsekwencją zmian struktury wieku ludności. Wyraźnie też podwyższała się częstość nowożeńców w wieku 18—19 lat, co można wiązać z szybszym usamodzielnieniem się ekonomicznym ludzi młodych jako konsekwencją industrializacji województwa.

6. OSOBY POZOSTAJĄCE W ZWIĄZKU MAŁŻEŃSKIM

W 1950 roku (3 grudnia) w związku małżeńskim na terenie województwa pozostawało 131,4 tys. mężczyzn i 137,7 tys. kobiet. Oznacza to, że zamężnych kobiet było o 6,3 tys. więcej niżeli mężczyzn, z czego na ludność miejską przypadało 1,6 tys., a na wiejską 4,7 tys.

W 1960 r. (6 grudnia) liczba mężczyzn pozostających w związku małżeńskim

Čzęstości nowożeńców przypadających na 1000 osób w stanie wolnym
w latach 1950—1951 i 1960—1961

Miejsce zamieszkania	Ogółem	Grupy wieku (lata)									
		15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-59	60 i w.	
Mężczyźni											
Województwo	{ 1950/1	82,7	9,5	107,6	247,2	276,2	197,5	128,1	83,1	48,7	9,0
	{ 1960/1	89,1	15,3	119,7	159,0	199,4	170,7	151,4	96,0	71,7	22,0
Miasta	{ 1950/1	103,2	8,6	120,2	276,4	276,0	214,3	138,6	98,0	81,7	15,4
	{ 1960/1	90,2	13,4	113,4	159,5	215,7	145,7	156,7	107,5	86,3	30,7
Wieś	{ 1950/1	73,8	9,8	101,9	230,2	276,3	188,5	122,9	76,4	37,1	6,9
	{ 1960/1	88,4	16,5	124,0	158,7	188,6	192,5	147,5	88,3	64,4	18,2
Kobiety											
Województwo	{ 1950/1	66,2	50,5	194,4	180,9	88,7	38,9	17,5	9,0	3,2	0,3
	{ 1960/1	76,5	80,6	247,1	186,0	106,1	61,0	33,3	18,8	6,7	1,1
Miasta	{ 1950/1	76,6	56,3	212,5	186,9	95,9	50,0	24,2	13,2	5,1	0,7
	{ 1960/1	74,3	68,7	245,4	176,9	90,0	51,7	30,0	19,5	8,1	1,5
Wieś	{ 1950/1	61,3	47,9	184,7	177,3	84,7	33,5	14,5	7,0	2,3	0,2
	{ 1960/1	77,9	88,8	284,2	192,9	120,9	68,6	36,1	18,4	6,0	0,9

ŹRÓDŁO: Z. Smoliński, *Małżeństwa w latach 1960—1965*, Studia i Prace Statystyczne, 1967, nr 5, tab. 4 (40), ss. 142—147.

wynosiła 179,9 tys., a kobiet 182,9 tys., czyli o 3,0 tys. więcej aniżeli mężczyzn. W tej liczbie na ludność miejską i wiejską przypadało po 1,5 tys. więcej zamężnych kobiet aniżeli mężczyzn.

Należałoby przeto wysunąć hipotezę — na razie nie sprawdzoną — że wśród kobiet występuje silniejsza tendencja do fałszywego zaliczania się do stanu pozostającego w związkach małżeńskich aniżeli wśród mężczyzn. Konsekwentnie można przyjąć, że w końcu 1950 r. w województwie olsztyńskim faktyczna liczba małżeństw wynosiła 132,0—135,0 tys., a w końcu 1960 r. wzrosła do 180,0—181,0 tys., tzn. o 48,0—46,0 tys. Powyższe wskazuje, że liczba związków małżeńskich wzrosła średnio o 35,2%, podczas gdy ludność całego województwa w tym czasie wzrosła o 28,2%. W latach 1951—1960 zawarto 85,6 tys. małżeństw, co w konfrontacji z przyrostem 47,0 tys. oznacza, że 38,6 tys. małżeństw zostało rozwiązanych, bądź to w wyniku śmierci jednego ze współmałżonków bądź w wyniku rozvodu. W tym czasie uległo rozwiązaniu 5,5 tys. małżeństw w miastach i 33,1 tys. na wsi.

Zaobserwowane zjawisko zmniejszania się ogólnej nadwyżki kobiet o ponad 50%, a na wsi ponad trzykrotnie wskazuje, że w ślad za małżonkami, którzy emigrowali ze wsi do miast również i kobiety wyjechały ze wsi. Zmniejszył się rozdział małżeństw na wsi spowodowany warunkami ekonomicznymi.

Osobne zamieszkiwanie współmałżonków wcale nie musi oznaczać rozkładu małżeństwa, wynika ono bowiem z wielu względów zarówno natury ekonomicznej, jak i pozaekonomicznej. Przyczyną osobnego zamieszkiwania poza podejmowaniem pracy zawodowej w innej miejscowości może być odbywanie zasadniczej służby wojskowej lub pobieranie nauki. W 1960 r. osobno zamieszkiwało 3,7% mężczyzn i 5,2% kobiet pozostających w związku małżeńskim. W miastach odsetek ten był wyższy i wyniósł 4,8% wśród mężczyzn i 6,9% u kobiet, natomiast na wsi odsetki

takich osób były niższe i wynosiły odpowiednio: 3,0% i 4,3%. Wymienione liczby wskazują, że nie tylko kobiety wiejskie zawiązywały liczbe określających się jako osoby pozostające w związkach małżeńskich. Podobnie rzecz się przedstawia w miastach, przy czym o ile kobiety zawiązywały taką liczbę, to mężczyźni mieszkający w miastach liczbę tę celowo obniżają. W innym bowiem przypadku nadwyżki kobiet na wsiach musiałyby być zrekomensowane nadwyżką liczby mężczyzn mieszkających w miastach.

* * *

Analiza małżeństw w województwie olsztyńskim pozwala na podniesienie kilku uwag.

Cały dwudziestopięcioletni powojenny okres można podzielić na cztery podokresy. Po systematycznym wzroście nowych małżeństw nastąpił okres tzw. „boomu małżeńskiego” w latach 1952—1957, po którym przez 10 lat spadały liczby małżeństw i wreszcie po roku 1968 zaczęły wzrastać.

Obok zmian w strukturze wieku ludności, co warunkowało częstość i liczbę zawartych małżeństw nowych, istotne znaczenie miały również inne przyczyny: realizacja odłożonych, uprzednio osobistych planów z okresu II wojny światowej, migracje ludności ze wsi do miast w dobie intensywnej industrializacji kraju, dążenie młodzieży do stabilizacji ekonomicznej przed zawarciem związku małżeńskiego, polityka w zakresie budownictwa mieszkaniowego, wreszcie zmiany norm prawnych związanych z zawarciem związku małżeńskiego.

W analizowanym okresie, mimo zmian w strukturze zamieszkania ludności i systematycznego odpływu jej ze wsi do miast, liczby nowych małżeństw na wsi były stale wyższe aniżeli w miastach. Jest to zjawisko odwrotne do zaobserwowanego w kraju w analogicznym okresie.

W przeciwieństwie do powiatów należących do części odzyskanej województwa olsztyńskiego, współczynniki małżeństw w powiatach ziem dawnych były niskie. Natomiast zróżnicowanie powiatów części odzyskanej pod względem wartości współczynników małżeństw uzależnione było w początkowym okresie od struktury pici i wieku ludności, a następnie od zespołu warunków ekonomicznych ludności w wieku matrymonialnym (możliwość szybkiego usamodzielnienia się ekonomicznego, uzyskanie mieszkania, wreszcie dążność do uzyskania zawodu).

O ile kobiety najczęściej wstępowały w związki małżeńskie w wieku 20—24 lat. to u mężczyzn wiek największej częstości małżeństw był wyższy; w miastach przesunął się z 25—29 lat w latach pięćdziesiątych, do 30—34 lat w latach sześćdziesiątych, a na wsi z 30—34 lat do 35—39 lat. Zjawisko to, zaobserwowane wśród mężczyzn woj. olsztyńskiego, było odmienne od tendencji jaką obserwowano w skali ogólnokrajowej.

Zjawisko rzekomej nadwyżki kobiet zameżnych nad liczbą mężczyzn żonatych występowało w całym okresie, przy czym wykazywało tendencję malejącą. Możliwość otrzymania takiej statystyki związana była z rozdziałaniem się par małżeńskich na skutek wędrowek ludności, czasowym zamieszkiwaniem w różnych miejscowościach (służba wojskowa, nauka, otrzymanie pracy), wreszcie z tendencją — szczególnie wśród kobiet — do zawiązania liczby osób pozostających w związkach małżeńskich i odwrotną tendencją wśród mężczyzn.

Część II

ROZWODY I PRZYCZYNY KRYZYSÓW W MAŁŻENSTWACH

Dane o rozwodach oparte są na sprawozdawczości sądów powiatowych, przy czym za lata 1946—1948 brak jest odpowiednich informacji zarówno dla całego kraju, jak i województwa olsztyńskiego. Z uwagi na to, że dopiero od 1960 r. metoda zbierania i opracowywania materiału podstawowego umożliwia szczegółową analizę tego zjawiska, przedstawiam je bardziej szczegółowo w tym okresie.

Obok informacji statystycznych, znajdujących się w periodykach województwa olsztyńskiego, wykorzystywałem również opracowania analityczne Głównego Urzędu Statystycznego, na podstawie których bardziej szczegółowo mogę przedstawić niektóre problemy tego zjawiska.¹⁰

1. LICZEBNOŚCI I CZĘSTOŚĆ ROZWODÓW W WOJEWÓDZTWIE OLSZTYŃSKIM

W latach 1950—1969 w województwie olsztyńskim rozwiązano 6 851 związków małżeńskich. Liczba ta nie jest pełna, nie posiadamy bowiem informacji za lata 1952—1954, którą uzupełniam własnym szacunkiem. Gdyby przyjąć, że współczynnik rozwodów obliczony dla 10 000 ludności utrzymywał się w latach 1951—1955 na niezmiennym poziomie, należałoby konsekwentnie przyjąć, że w latach 1952—1954 udzielono 786 rozwodów. W ten sposób należałoby przyjąć, że w latach 1950—1969 udzielono ogółem 7 637 rozwodów.

Już wyżej wskazano, że w latach 1951—1960 rozwiązało się 38,6 tys. małżeństw, przyjmując że przyczyną tego była śmierć jednego ze współmałżonków lub rozwód. Z powyższej liczby w 2,8 tys. przypadków rozwiązanie małżeństw nastąpiło w wyniku orzeczenia o rozwodzie. Stanowiło to 7,2% ogólnej liczby rozwiązanych małżeństw, natomiast pozostałe 92,8% przypadkało na śmierć jednego ze współmałżonków¹¹.

Zarówno liczby bezwzględne rozwodów, jak i współczynniki obliczone w stosunku do 10 000 ludności wskazują, że zjawisko to w woj. olsztyńskim w latach powojennych przybierało na sile. W okresie 20 lat (1950—1969) liczba rozwodów wzrosła z 191 w 1950 r. do 819 w 1969 r., tzn. ponad czterokrotnie. Podobnie wzrósł współczynnik rozwodów (trzykrotnie), co uwarunkowane było zarówno zmianą liczbą ludności, jak i jej strukturą. Zjawisko rozwodów, pod względem natężenia, zaczęło wyraźnie wzrastać po 1961 roku. Szczególne nasilenie nastąpiło w drugiej połowie lat sześćdziesiątych, w których współczynniki wzrosły do 5,9 na 10 000 ludności w 1965 r., do 6,2 w 1968 r. i do 8,3 w 1969 r.

Podobnie jak w kraju, tak i w woj. olsztyńskim udział ludności miejskiej w rozwodach był znacznie wyższy aniżeli ludności wiejskiej (por. tabela 6). W 1951 r. liczba rozwodów w miastach była cztery i pół razy wyższa aniżeli na wsi olsztyńskiej, w 1960 r. proporcje te uległy zmianie i wynosiły cztery rozwody w miastach na jeden rozwód we wsi, w 1964 r. rozwody w miastach były 3,4 razy wyższe aniżeli na wsi, wreszcie w 1969 r. relacja rozwodów miejskich do wiejskich uległa dalszej ewolucji i wynosiła 3,1 do 1. Tak więc rozpiętość pomiędzy stopą rozwodów w miastach i na wsi województwa olsztyńskiego zmniejszała się systematycznie, przy czym współczynniki rozwodów na wsi wznosiły się szybciej aniżeli w miastach.

¹⁰ Por. T. Stpiczyński, Z. Smoliński, J. Aleksyńska, *Ludność Polski w latach 1945—1965*, Studia i Prace Statystyczne, 1966, nr 1, s. 35.

¹¹ *Rozwody w latach 1949—1966*, Studia i Prace Statystyczne 1968, nr 11; *Przyczyny rozwodów*, Studia i Prace Statystyczne, 1968, nr 14.

W przedstawionym okresie współczynniki rozwodów wzrosły następująco: w miastach — z 6,9 w 1951 r. do 7,3 w 1960 r., do 8,8 w 1964 r. i 10,6 w 1969 r., tzn. o 55,0% w stosunku do 1951; na wsi — z 1,4 w 1951 r. do 1,8 w 1960 r., do 2,6 w 1964 r. i 3,4 w 1969 r., tzn. o 142,9% w stosunku do 1951 r. Oznacza to blisko dwu i półkrotny wzrost, przy wzroście stopy rozwodów w miastach o pół raza. A zatem wzrost częstości rozwodów przybierał na sile zarówno w miastach, jak i na wsi, jednakże wśród ludności wiejskiej tendencja wzrostu stopy rozwodów była silniejsza aniżeli wśród ludności miejskiej.

TABELA 5

Rozwody w województwie olsztyńskim w latach 1950—1969

Lata	Liczba rozwodów	Na 10 000 ludności	Lata	Liczba rozwodów	Na 10 000 ludności
Razem	6857	x	1961	305	3,8
1950	191	2,8	1962	349	4,3
1951	216	3,0	1963	408	4,4
1955	238	3,0	1964	422	4,9
1956	241	2,9	1965	563	5,9
1957	316	3,8	1966	572	5,9
1958	366	4,3	1967	564	5,8
1959	319	3,7	1968	633	6,2
1960	335	3,8	1969	819	8,3

ŹRÓDŁO: *Rozwody w latach 1949—1966*, Studia i Prace Statystyczne, 1968, nr 11, ss. 38—39; *Rocznik Demograficzny 1967—1968*, Warszawa 1969, s. 182; *Statystyka ludności, małżeństwa, zgony*, Statystyka Polski, z. 113, Warszawa 1965, ss. 290—291; *Ludność Polski w latach 1945—1965*, Studia i Prace Statystyczne 1966, nr 1, s. 35; *Rocznik Statystyczny Województwa Olsztyńskiego 1962*, 1963, 1964, 1966, 1970; obliczenia własne.

Rozwody — to w zasadzie dotychczas problem miejski¹², szczególnie w wielkich aglomeracjach miejskich, ale w miarę narastania ściślejszych powiązań ekonomiczno-społecznych między miastem i wsią i związanego z tym silniejszego oddziaływania miasta na wieś, również wśród ludności wsi częstotliwość rozwodów przybierała na sile. Mimo że jeszcze na wsi rodzina stanowi tradycyjną jednostkę produkcyjną, a potrzeby ekonomiczne stanowią tam główny czynnik utrzymujący małżeństwo (obok

TABELA 6

Rozwody według miejsc zamieszkania na 10 000 ludności

	Lata										
	1951	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969
Ogółem	3,0	3,8	8,8	4,3	4,4	4,9	5,9	5,9	5,8	6,2	8,3
Miasta	6,9	7,3	7,0	8,0	8,0	8,8	10,4	10,9	10,1	11,0	10,6
Wieś	1,4	1,8	2,0	2,1	2,3	2,6	3,3	3,0	3,2	3,3	3,4

ŹRÓDŁO: *Rozwody w latach 1949—1966*, Studia i Prace Statystyczne, 1968, nr 11, ss. 38—39; *Rocznik Demograficzny 1967—1968*, Warszawa 1969, s. 182; *Ludność Polski w latach 1945—1965*, Studia i Prace Statystyczne, 1966, nr 1, s. 35; dla lat 1968—1969 szacunek własny.

¹² W 1966 r. z ogółu rozwodów w województwie 68,7% dotyczyło ludności miejskiej, podczas gdy w Polsce odsetek ten był jeszcze wyższy i wynosił 85,8%.

presji opinii społecznej, która silniej oddziałuje w środowisku wiejskim aniżeli miejskim), zjawisko rozwodów na wsi olsztyńskiej staje się coraz częstsze. Nawet opinia społeczna w tak małym środowisku, jakie stanowi wieś, zmienia się pod wpływem środowiska miejskiego, z którym kontakty (poza środkami masowego przekazu) utrzymywane są poprzez osoby emigrujące ze wsi do miast.

2. MAŁŻENSTWO — ROZWOODY — RODZINA

W stosunku do liczby zawartych małżeństw w danym roku liczba orzeczonych rozwodów w tym samym okresie wykazywała tendencję wzrastającą. Na 100 małżeństw zawartych w poszczególnych latach rozwody kształtowały się następująco:

rok 1950 — 2,6	rok 1961 — 4,2
rok 1951 — 3,3	rok 1962 — 4,9
rok 1955 — 2,6	rok 1963 — 6,2
rok 1956 — 2,6	rok 1964 — 6,1
rok 1957 — 3,6	rok 1965 — 9,7
rok 1958 — 4,4	rok 1966 — 8,3
rok 1959 — 3,4	rok 1957 — 8,0
rok 1960 — 4,2	rok 1968 — 8,5

Szczególnie wysoki wskaźnik w 1965 r. (9,7 rozwodów na 100 zawartych nowych małżeństw) wynika z wyjątkowo małej liczby małżeństw w tym roku, w którym obowiązywał już nowy Kodeks Rodzinny i Opiekuńczy. Podobnie niższy wskaźnik w 1959 r. w porównaniu do roku poprzedniego i następnego wynika z dużej liczby zawartych małżeństw w 1959 r. na skutek wprowadzenia ustawy o aktach stanu cywilnego.

Przedstawione wskaźniki uzasadniają tezę o stale wzrastającym odsetku rozwodów w stosunku do nowych małżeństw. W 1950 r. udział rozwodów w liczbie nowych małżeństw wynosił 2,6%, 10 lat później udział ich wzrósł do 4,2%, a od 1965 r. był dwukrotnie wyższy w porównaniu z rokiem 1960 i wynosił 8,5%.

Dla dwóch lat dysponujemy strukturą rozwodów według wieku kojarzenia się małżeństw, co w odsetkach przedstawia się następująco:¹³

wiek	mężczyźni		kobiety	
	1963	1965	1964	1965
ogółem	100,0	100,0	100,0	100,0
19 lat i mniej	9,4	9,1	30,0	31,2
20—24 lat	48,6	45,9	43,6	41,8
25—29 lat	23,4	25,8	15,9	14,3
30—34 lat	9,6	9,0	4,6	5,4
35—39 lat	4,5	3,7	3,2	3,6
40 i więcej lat	4,5	6,5	2,7	3,7

Różnice występujące w strukturze wieku nowożeńców wynikają z tego, że na ogół pary małżeńskie kojarzą się przy różnicy wieku na korzyść mężczyzny. Mężowie bowiem są na ogół o kilka lat starsi od swoich żon.

Zarówno wśród mężczyzn, jak i kobiet najwyższe odsetki rozwiedzionych występowały wśród tych osób, które zawarły związek małżeński w wieku 20—24 lat. Blisko

¹³ *Rozwody w latach 1949—1966*, Studia i Prace Statystyczne, 1968, nr 11, ss. 16—17.

połowa mężczyzn rozwiedzionych to osoby, które zawarły związek małżeński w tym wieku. Udział kobiet w wieku 20—24 lat był nieco niższy i wynosił ponad 2/5 ogółu kobiet rozwiedzionych. Wśród mężczyzn rozwiedzionych około 1/4 zawarło małżeństwo w wieku 25—29 lat, natomiast wśród kobiet odsetek w tym przedziale wieku był znacznie niższy i wynosił około 15%. Wśród rozwodników 81% stanowią te osoby, które zawarły małżeństwo w wieku do 29 lat życia, natomiast u rozwódek odsetek ten jest wyższy o prawie 8 punktów, co wynika z faktu, że kobiety na ogół w młodszym wieku wychodzą za mąż. Wiek największej częstości małżeństw wśród mężczyzn podniósł się z 25—29 do 30—34 lat w mieście i do 35—39 lat na wsi. Wydaje się, że zmiana tego rodzaju może być zapowiedzią zmniejszenia się liczby rozwodów w perspektywie czasu, a przynajmniej może stanowić czynnik hamujący narastania tego zjawiska. W województwie olsztyńskim najczęściej rozwodzili się mężczyźni w wieku 25—34 lat, natomiast kobiety w wieku 25—29 lat.

Z punktu widzenia liczebności dzieci (wielkość rodziny) w rozwodzących się małżeństwach okazuje się, że zarówno w 1963 r., jak i w 1965 r. najczęściej rozwiodło się tych małżeństw, które były bezdzietne (42,5% i 40,3%). Wśród rozwiedzionych małżeństw z jednym dzieckiem odsetki wynosiły: 31,5% i 32,7%, wreszcie z dwojgiem dzieci — 19,8% i 18,5%. Można zatem stwierdzić, że 51,3% małżeństw w 1963 r. oraz 51,2% w 1965 r. rozwiodło się z jednym lub dwojgiem dzieci w wieku poniżej 18 lat. Z powyższego wynika, że ogromna większość małżeństw rozwiedzionych stanowiły rodziny bezdzietne i z jednym lub dwojgiem dzieci (93,8% w 1963 r. i 91,5% w 1965 r.)¹⁴.

3. SPRAWY ROZWODOWE I ORZECZENIA O ROZWODZIE

Liczba spraw o rozwód wniesiona do sądów powiatowych województwa olsztyńskiego wzrastała z roku na rok. W 1957 r. wniesiono takich spraw 640, w 1960 r. liczba pozwów o rozwód wzrosła do 739, w 1965 r. do 862, a w 1969 r. ponad dwukrotnie więcej aniżeli w 1957 r. czyli 1364. Odsetek orzeczonych rozwodów kształtował się następująco: w 1957 r. — 50%, w 1960 r. — 41,5%, w 1965 r. — 60,9%, w 1969 r. — 60,2%. Odsetek orzeczonych rozwodów w 1960 r. jest wyjątkiem, na ogół wynosił on około 60% w stosunku do wniesionych pozwów o rozwód. Przeważnie udział rozwodów bez winy stron kształtował się o blisko 1/2 wyżej (por. tabela 7) aniżeli z winy męża. Jak się wydaje, tego typu rozwody wynikają nie tyle z braku

TABELA 7

Struktura orzeczonych rozwodów według winy

Wyszczególnienie	Lata									
	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966
Ogółem	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Z winy męża	33,0	32,0	33,3	34,7	31,3	33,0	30,7	33,5	37,4	
Z winy żony	11,7	7,0	1,7	8,0	6,0	7,4	6,5	7,2	7,6	
Z winy obu stron	23,0	3,0	1,6	4,0	11,3	16,3	14,8	17,0	18,2	
Bez orzeczenia o winie	32,3	58,0	63,4	53,3	51,4	43,3	48,0	42,3	36,8	

ZRÓDŁO: Obliczenia własne na podstawie Rocznika Statystycznego Województwa Olsztyńskiego, 1962, s. 305; 1963, s. 305; 1964, s. 365; 1966, s. 417.

¹⁴ Ibidem, s. 31.

doszukania się winy przez sądy, ile z faktu składania tego typu zeznań przed sądami po obopólnym porozumieniu się dotychczasowych współmałżonków. Tabela nr 7 nasuwa kilka wniosków. Najwięcej rozwodów w sądach województwa olsztyńskiego orzeczono bez winy stron, na drugim miejscu znajdują się rozwody z winy męża, trzecie miejsce zajmują rozwody z winy obu stron, wreszcie najmniej rozwodów orzeczono z winy żony.

akta spraw rozwodowych, wypełnione zeznaniami stron i świadków, nie tworzą obiektywnej rzeczywistości, na podstawie której można byłoby określić przyczyny rozwodów w sposób jednoznaczny i niepodważalny¹⁵. Przyczyny rozwodów tworzyły cały skomplikowany konglomerat zjawisk i zdarzeń, wśród których część stanowiła istotny motyw rozwodu i podstawę do orzeczenia o rozwodzie.

Najwięcej, bowiem 31,3% stron, jako główną przyczynę rozwodu podało niewierność małżeńską. Drugą istotną przyczyną, jaką wysuwały strony w województwie olsztyńskim, był alkoholizm (27,5%). Przede wszystkim u męża, aczkolwiek zarzut ten stawiano również żonom. Podkreślić należy, że równoległe z alkoholizmem stawiano argumenty następujące: brutalność, niewierność, znęcanie się nad współmałżonkiem.

Kolejną przyczynę rozwodów stanowiły przypadki, które określa się mianem niezgodności charakterów (17,5%), jednakże wypada w tym miejscu podnieść, że często wśród tych przypadków znajdowały się inne, które w ten sposób małżonkowie ukrywały przed sądami. Niedobór seksualny stanowił podstawę do orzeczenia rozwodu w 5,0% spraw, wreszcie niegospodarność stanowiło 2,5% przypadków ogółu spraw rozwodowych. Wśród nielicznej grupy województw, w których sprawy finansowe nie były przyczyną wniesienia pozwu o rozwód, znajdowało się również województwo olsztyńskie¹⁶.

Przyczyny rozkładu małżeństwa są nader skomplikowane, by na podstawie tylko informacji statystycznej wypowiadać się w sposób autorytatywny. Obraz rozkładu małżeństw, kształtowania się zjawiska rozwodów oraz ich przyczyn naszkicowano w oparciu o informacje statystyczne oraz badania ankietowe przeprowadzone w Polsce (w tym również w woj. olsztyńskim) w listopadzie 1967 r.¹⁷

Analiza ankiet wykazała, że obok wymienionych motywów i przyczyn rozkładu małżeństw nie można pominąć różnic wieku, tzn. gdy żona jest starsza od męża, dużej różnicy w poziomie wykształcenia małżonków, przedślubnej ciąży (powodującej niejako wymuszenie małżeństwa), nieodpowiednie warunki mieszkaniowe, a przede wszystkim brak samodzielnego mieszkania, czy nawet zamieszkiwania wspólnie z rodzicami. Wreszcie wśród innych przyczyn należałoby podnieść rozłąkę małżonków z różnych przyczyn natury obiektywnej, która niekiedy stanowi niejako impuls do już uprzednio zarysowanego rozkładu małżeństwa.

* * *

Analiza zjawiska rozwodów w województwie olsztyńskim prowadzi do następujących wniosków: 1. Zjawisko rozkładu małżeństw w województwie przybiera na sile zarówno w miastach, jak i na wsi; 2. Rozwody w miastach stanowią poważny odsetek ogółu rozwodów w województwie, co wynika zarówno z odmiennej charakterystyki socjologicznej miasta, jak i warunków ekonomicznych; 3. Aczkolwiek istnieje współ-

¹⁵ Por. *Przyczyny rozwodów*, Studia i Prace Statystyczne, 1968, nr 14, s. 34.

¹⁶ *Ibidem*, s. 35.

¹⁷ Badanie to przeprowadził Główny Urząd Statystyczny w Warszawie, a wśród 2008 ankiet z olsztyńskiego wpłynęło 80.

zależność pomiędzy stażem małżeństw, wiekiem małżonków oraz liczbą dzieci w rodzinie a częstotliwością rozwodów, przyczyny i motywy rozwodów są nader złożone i wymagają dalszych wszechstronnych badań; 4. Zjawisko narastania liczby rozwodów i ich częstość nie stanowią przesłanki do hipotezy o upadku rodziny czy instytucji jaką stanowi małżeństwo.

MARRIAGES AND DIVORCES ON THE VOIVODSHIP OF OLSZTYN IN THE YEARS 1945—1969

SUMMARY

The article discusses marriages and divorces on the Olsztyn voivodship in the twenty-five year's period after the World War II. 188,5 thousand new marriages were contracted in the years 1945—1969, at the same time 61,0 per cent felt on country. Till the end of fiftieth the number of new marriages increased gradually. Since 1958 we can observe the decrease of contracted marriages and lowering of the marriage rate because the birth age-groups of the World War II period began to enter into the marital age, which are much smaller from the foregoing age-groups.

The maximal frequency of newly married couples in the examined period among men moved from the age of 25—29 years to the age of 30—34 years in towns and the age of 35—39 in the country. The maximal frequency among women remained unchanged and felt in the whole period on the age of 20—24 years.

The occurrence of divorces in the years 1945—1969 grew stronger. Although divorces are dominating among the urban population, the increase of divorces we can also observe on the Olsztyn country. The divorce rate in the years 1951—1969 increased following: in the voivodship altogether from 3,0 on 10 000 people to 8,3 in towns from 6,9 to 10,6 and in the country from 1,4 to 3,4. The greatest percentage of divorcing people in the years 1963—1965 felt on the age of 20—24 years and concerned both, men and women. Main reasons for divorces in the voivodship were: marital infidelity, alcoholism connected very often with brutality towards the spouse and children, and at last the incompatibility of characters. Although the increase of divorces, we can not say about the decline of family or marriage institution among the inhabitants of Warmia and Masuria.